

Vincze László:

Krúdy Gyula

1933 május 12-én — tíz éve — hagyta itt örökre az evilági életet, amelyet talán mindenkinél jobban ismert, de amelyet éppen ezért mindenkor a mulandóság vonuló felhői alól pillantott meg. Fagyos szentek napján jött érte a halál, ki, Obudára, ahol remeteségben élt, nem is annyira az alkotó emberek különködésével, mint inkább a tollforgatók örök fátumával: a szegénységgel. Valóban remeteség volt ekkor már az élete: csend és lemondás, ahogy egyike az írói munka, a másikat a megélhetés szünni nem akaró gondja eirrendelte. Ekkoriban már vilányra sem telt szerény lakásában, kora legteremkenyebb írója, minden idők egyik legpompásabb magyar stílusú pislakoló gyertyafény mellett mondott örökre búcsút ennek a minden szépségében is nagyon gyarló világnak.

Majd száz kötet maradt utána és szinte megszámlálhatatlanul sok újságikkal, novella és tárcá, amelyekből talán még ötven kötetre telne. Nem volt napi- és hetilap, amelynek munkatársa ne lett volna, 55 évéből 37-et töltött az írás alázatos szolgálatában; mindig dolgozott, igaz, sokszor szükségéből és noha mindenkihez szólott, művelt kevesen olvasták és még kevesebben szerették. Nagy sikerekkel alig dicsekedhetett, ám egyébként is kerülte a felléni, csak-írni volt, nemzeti és társadalmi kérdésekkel sohasem foglalkozott s még az irodalompolitika zajlásától is messze állt. Nagyon is tévednénk, ha korát a félreismerés vádjával illetnénk, hiszen ő maga sem igen kívánt más-milyennek mutatkozni, mint amilyennek látták, a kevesek írója volt, egy szűk elit, inyenek és barátok s főleg az írók. Valójában az írók írója volt, ábrándos képzeletének, tiszta stílusának szépségét kevesen érezték és értették meg; magánossága és szerénysége szinte eltitkolta azt a helyet, amelyet az újabb magyar irodalom történetében hivatva volt elfoglalni. Erdemeivel talán önmaga sem volt tisztában s így valóban nem csoda, ha jelentőségét csak napjainkban kezd felismerni az elődeink kereső utókor. Legjobb szándékai ellenére, akaratlanul lett a modern magyar irodalom egyik jelentős forradalmárja s szelíd írói világának felszínre került ellentmondóan tűnnek fel a bomlás és erjedés erői.

Írói világa

Pályája kezdetén Jókai és főleg Mikszáth elbűszölő művészetéből kapott levegőt s a maga gyermekkorának, fiatalságának élményeiből gyökert. Jókai és Mikszáth éghajlata pedig mindennél jobban megfelelt annak, hogy a fiatal Krúdy szépprózájának gyökerei kihajtsanak s hogy virágfakadásuk új és gazdag színekkel s illatokkal áraszsa el a modern magyar irodalmat. Ahhoz, hogy később valóban a színek, az ízek és az illatok legavatottabb írója lett, onnan kellett elindulnia, ahol egy süllyedő társadalmi osztály mind jobban távolodott a maga életsejtményeitől s a reménytelen süllyedésben valóban meg kellett elégednie már az ízek, a színek és az illatok varázsával, amely egy szebb múlt emlékeit rejtette még magában. A Nyírségen, Krúdy szűkebb pátriájában a múlt század vége felé még éltek Jókai- és Mikszáth-hősök s ha a magyar történelmi osztály — a gentry — már egyre jobban el is vesztette lábát a talajtól, a feltörekvő rétegek még mindig nem ismertek más utat, mint a gentryhez való hasonulást. Lassan azonban eljött az ideje annak is, hogy a feltörekvő rétegeknek rá kellett eszmélniük, hogy az az életsejtmény, amelynek hosszú-hosszú évtizedekig legzetében éltek s amelyet társadalmi emelkedésük netovábbjának képzeltek el, mind messzebb került a valóságtól. Igen, csend borult a nemesi tájakra s így a Nyírségre is, mert hovatovább mindenkinél észre kellett venni, hogy az a világ, amelyben a szépet a jóval azonosnak vélték, amely a dicsőség és a boldogság áhitott haza volt,

már csak a múlté. Az úriember — ennek a kornak legjellemzőbb embertípusa — már nem talált élő példát, amelyet kövessen, de gondolkodása még sokkal inkább a nemesi eszményekből táplálkozott, semhogy a városi polgarosultságot észre kívánta volna venni. A tündés, a rezignáció várt így a csöndes úriemberre a nyírségi lapályon; ha idősebb volt, az emlékek, ha fiatalabb, az anekdoták és a mindig üdvözítő képzelet.

A fiatal Krúdy is ezen az úton, az emlékek, az anekdoták és a képzelet útján indult el. De amíg Jókai és Mikszáth nemzedékében az emlékek s főleg az anekdota még a valóság látszatával dicsekedhetett, a századfordulóra már foszladozni kezdtek a szálak, elmosódtak az anekdota éles vonalai s a rezignáció elárasztotta az emlékek tájait. Krúdynál — pályája későbbi szakaszában — mind erősebben felbomlott a meszeszerűség egyenes rendje, a tündés ereje legyőzte az anekdotikus cselekményt, mert így parancsolta annak a világnak a szelleme, amelyben az író született s amelyben felnövekedett.

Tízennyolc éves volt, amikor Budapestre került s ettől az időtől kezdve, mint újságíró, élete végéig itt kereste meg a kenyerét. Ifjúságának élményei, a Nyírség különködő emberei, a podolini szép napok s a századvégi Debrecen, ahol első ízben találkozott a hírlapírással, a színházzal és a nagyobb város légkörével, innen, Budapestről most már a maga emlékezetének távlatába kerültek, ifjúságát ezután már szüntelenül a városba szorult vidéki ember csöndes nosztalgiajával idézte. De ez a nosztalgia nála sohasem fakult el légüres mediatációvá, Budapestben írói világa talajra és támaszra talált s amint hősei, magános vidéki úriemberek megszálltak és jól érezték magukat a pesti fogadóknak, úgy telítette ő meg a fővárost a vidék szívetével és ízeivel. A 19. század centralizációja Krúdy budapesti mitológiájával teljesedik be, az irodalom, a politika és a közigazgatás központosodása után az ő életműve teszi Budapestet igazában az élet, a szerelem, a táplálkozás és az időtöltés fővárosává.

Budapest írója

volt, talán az egyetlen ezidáig, akit teljes joggal így nevezhetünk. Szerette ezt a várost, különös utcait és különös embereit s mindenekelőtt, a varázsait, amelyekkel ez a táj a benne lakókat magához láncolja. Ezeket a varázsokat kereste szüntelenül; sok-sok írásában cserbenhagyta a cselekményt, lemondott a lélekábrázolásról, ezek a novellái és karcolatai — azt mondhatnánk, hogy — csak Budapestről szólnak, minden egyéb, amiről említést tesznek, keret és csalétek. Szeretett céltalanul bandukolni a fővárosban; mikor mindenkit rabul ejtett az iparosodás, a fejlődés láza, mikor mindenki egy kissé a dunaparti Amerikában szeretne volna magát képzelni, talán ő volt az egyetlen, aki a társadalmi megoszlás, a közjogi politika folyamataira sohasem tekintve, a semmittevő sétákon a felszín alá tudott tekinteni. Amikor mindenkit elkábitott a rohamos, de alapjában vége gyökértelen fejlődés, neki volt egyedül bátorsága ahhoz, hogy az örök Budapestet keresse, mindazt, amit a múltból átment a jövőbe az emlék, egy-egy szelid utcasarok, a Lánchíd ivelése vagy egy-egy budai hangulat. Azt akarta, hogy sorából az a szag csapja meg az olvasó orrát, amelyet akkor érez, ha hosszabb távollét után kilép a Keleti pályaudvarról s amelyet mint Budapest szagát veszi tudomásul. A hivatás és a mesterség tág lehetőségein túl az emberi élet legszűkebb kereteiben kutatta Budapest titkait, a légkörnek s nem az eseményeknek volt a krónikása, ezért is hanyagolhatta el írásában a pontos időmegjelölést, hiszen mindenkor a marandóságot izlette Budapest levegőjében és ebből a szempontból teljesen közömbös volt, hogy hősei Széchenyi és Vörösmarty korából a millennium utáni évtizedekbe lépnek.

De hát mik lehetnek egy város

titkai? Nyilván mindaz, amiről nem árulkodik a politika és a hivatalos élet, sőt, még a sajtó sem, hanem ami oly magától értetődően tölti ki a város életét, hogy róla nem is igen szoktunk beszélni. Ezek a magától értetődő szokások, események és lehetőségek azonban egyben a város legsajátosabb tulajdonai, legjellemzőbb vonásai is, amelyek a civilizáció és a kultúra helybéli alakulásain túl a világ valamennyi városától megkülönböztetik. Krúdy Gyula elsőrangú írói kötelességének tartotta, hogy állandóan számotartassa a város légkörét, figyelje az évszakok változását s az emberek a tájhoz alkalmazkodó szokásait. Ismerte a város minden lehetőségeit. Tudta, hogy a Tabánban a templom délután is nyitva van, az oltáron május virágai nyílnak Szűz Mária tiszteletére, a virágok illata a tömjénnel vegyül s a hátsó padosorban örök hűségei esküdhetnek egymásnak a szerelmes párok. Tisztelte a Várat, ahol középkori lovagok léphetnek ki a falakból s nem volt kétsége afelől sem, hogy Óbuda, még tán a török hódoltság korában épült kis hegyi utcáival végeredményben a jónők lakóhelye. És különösképpen tisztelte a Belvárost, téli hajnalával, amikor a hávas utakon rókamálás bundába öltözött hölgyek siettek a piaristák templomába: ezt a városnegyedét a múlt század 40-es éveiben tudta elképzelni, téli fergegetes éjszakákon odakint zörögtek a borbélytányérok a bübajos Aranykéz-utcában, de odabent az aranyművesnél a fehér kályhában, mint egy Andersen-mese pitteget-pattogott a tűz, lámpaernyőn korcsolyázó ladyk szálltak, az órának hangja, mint a harangütés éjszaka egy ó-német városka felett és szép fehér kutya hevert a tigrisbőrön: landsknechtet játszottunk harmásban: az aranyműves úrral. És szerette a Józsefvárost is, ahol nyári éjjelen a földszintes házakban nyitva voltak az ablakok s ahol hősei alvó nők lélekzvetését hallgatták.

Mindent tudott

és mindenkit ismert. Jólétesültsége páratlan volt. Ki ismerte volna jobban nála a fogadókat és a vendéglőket? Ki volt még oly jártas az élkezes misztériumaiban, mint ő? Igazában talán azokban a vendéglőkben érezte otthon magát, ahol a vendéglős megtörölte kezét a kötényében s régimódiisan kezet fogott vendégével, aztán pedig csakis azt ajánlotta a törzsvendégének, amit aznap ő maga is evett már. Hízelt hiúságának, ha a főpincér az ő asztala mellett tartózkodott ottlétének egész ideje alatt s bosszankodott, ha látnia kellett, hogy a szembenülő vendég nem tudja, hogyan kell elfogyasztani a pajsit vagy a velőscsontot. Ismerte mind a kisiparosokat, akik a belvárosi kocsmák törzsvendégei voltak és nevéükön szólították a kucskéreket és a hordárokat. Sokat írt a színészekről, érzelmes, megőregedett énekesnőkről, együtt érzett a sűgőkkel, akik sok rossz fát tettek a tűzre és tisztelettel ejtette ki a nevért a régi színigazgatóknak. Szerette a bohémeket és a gonoszokkat és mindenek előtt a különcöket: Szortiment szerkesztő urat, aki az irodai órák alatt meleg szappanos vízben áztatta lábát, Rezeda Kázmért, aki úgy udvarolt, hogy passzusokat olvasott fel a hölgyeknek a mindig nála lévő finomkötésű könyvekből, a nihilista hírlapírót, aki két krajcár hiányában nem tudott átmenni a Lánchídon s ezért a Belvárosból az összekötő vasúti hídon át ment haza a János-hegyre, a Rudas-fürdő tyűkszemvágóját, aki megmutatta azokat a nevezetesebb tyűkszemeket, amelyeket híres emberek lábáról vágott le és nem utolsó sorban Alvinczi Eduárdot, a vörös postakocsi tulajdonosát, aki vénségére eljegyzett egy szépséges színienyendéket s noha esse ágában sincs elvenni a lányt, minden márciusban megünnepli vele eljegyzésük évfordulóját. A sokat emlegetett régi jó békevilág írója volt, a békén azonban nem a csendes meggidagolás lehetőségeit, hanem a teljes életismeretet, a finomságokról tanus-

kodó időtöltést értette. Az úriember rezignációjával nézte a 19. század letűnését, de őbenne ez a nemesi szemlélet ismét erkölcsi állásfoglalást jelentett: izlésbeli nemességét. Páratlan finom ízlése tartotta összhangban széthulló meséit, messzi emlékeit és lírai ihletét.

Az élet beavatottja

volt. Nem vetette meg a régi elbeszélőket s gyakran vont le két zárójel között történeteinek tanulságait. Tudta, hogy még a legszűkebbre vett élet megismerése, a biztos tájékozódás a szerelem, a táplálkozás és az időtöltés titkai között is elérhetetlen dolog. Egyik hősevel mondatta: „Sok dolog van a világon, amiről még Shakespeare se beszélt, pedig talán ő volt az egyetlen ember a világon, aki körülbelül mindent tudott...“ De amit ő maga megtudhatott, arról lelkiismeretesen és türelemmel számolt be. Hősei nem egyetlen novella vagy regény tartamára keltek életre. Mint a legnagyobb mesemondók világában, az ő hősei is egyre-hősevel felülmúltak, körükbe úgy tételhetett meg az olvasó, mint aki egy olyan városba térne, ahol mindenki ismer. Amit Balzac hőseiről mondanak, hogy tudmüllik lexikont lehetne róluk írni, az Krúdy világára is áll. Az olvasó végül is otthon érzi magát hősei között, valami őszinte bensőségesség hatja át ezt a világot, amit csak még tetéz az író akkor, amikor egy-egy mellékmondatban szerény tanácsokkal látja el a hőst és az olvasót egyaránt. Nem véletlen, hogy álmoskönyvet is írt, szorgalmas irodalomtörténésznek egykoron, ha majd a rendszerező elme számba veszi valamennyi munkáját, talán összehatározza életfilozófiáját is.

Addig azonban csak tündéseit és hangulatait idézhetjük: gyöngyszemű prózáját, amelyet iskolában kellene tanítani. Mint minden stílus, az övé is árulkodik frójáról, természetes, gatlásoktól tökéletesen mentes elbeszélőművészetéről, pompás, kifejező erejéről a varázslatos, utólrétegzett zenéjéről. A stílus mögött ott áll a révedező szemű, középkorú úriember, akinek azonban halántéka már fehér volt, „mint decemberben a hegyoldal“, aki a könnyű kerti borokat szerette s mert nem holmi betoppánó, mulatozó kocsmalátogató volt, óráig tudott ülni szóltanul a fehér asztal mellett.

Ki tudja, min gondolkodott ilyenkor? A mulandóság töltötte el gondolal, az idő ellen harcolt szelíden és csendesben, ellene fogózkodott meg a kicsiny tények, a rezdülési finomságok légkörében. A tündé időt akarta megragadni az élet kicsiny tereteiben; ma mint

Proust legméltóbb utódát szokás már emlegetni, amire — s ez számunkra különösen érdekes — a magyar társadalomban adott helyzete predestinálta. Egy süllyedő osztályban állva a passzív rezisztenciát vállalta, nem volt hajlandó előre nézni, tudta, hogy nincs osztálya számára biztató jel. Ezért élt emlékek között.

Az emlék

nemcsak ihletének forrása, meséjének kerete, hanem szinte műfaja is volt. Írói világának éppen az a különös varázsa, hogy a millióknek és a tájaknak nem a multjukat, hanem az emlékeiket idézte. Az emlék pedig nem a közösség, hanem az egyéniségtől mult szemléletbe tartozik. Krúdy Gyula is a modern regényirodalomnak azok közé a nagy forradalmárait közé tartozott, akik felszabadították az emberi egyéniség lelkét, amelynek határait az emlékezés jogán szelíten és hosszabban kitágította s így a lélek újabb és újabb differenciálódásának nyitott utat. Elettűve a maga világában felszabaduló modern lélek útját példázta.

Tudatosan hirdette az emlék ihletet adó erejét, szeretettel idézte az Anyéigint, talán nem is annyira Puskinra, mint inkább Bérczy Károlyra, a fordítóra emlékezve, aki egykoron biedermeier folyóiratunk kedvenc szerzői közé tartozott:

*A műzsa csak a szerelemnek
Tüntetőt jött meg. S mostan im
Kísérelt ez: ha megegyeznek
Dalomban érzés, eszme, rim.
Szabad a költő, nincs keserve,
S a kis lábat megénekelve,
Gyarló versében a szépség
Itt-ott magáról is beszél,
S bár még borúsak látszik a szem,
De könnyét rég elírta már.*

Az emlék nemcsak a mult és jelen, hanem az álom és a való elmosódó határait is vezet. A meglazult képzeletben felbomlik nyomában a tér és az idő rendje, hogy mindent-mindent elárasszon a lélek hullámzó folyama.

Krúdy világában ez a tér és idő rendjén győzedelmeskedő lélek szól hozzánk. Prózában írott verseiből, Szindbád álomvilágából, magyar tájak ízéből és színéből szüntelenül ennek a tiszta léleknek a hangja hallatszik ki. Ma, amikor az irodalomtörténeti kutatás is tán nem-sokára kellő gondossággal vizsgálja meg életművének jelentőségét, e magános, csendes úriember szemléletében a lélek és a stílus egyazon erejével bontakozik ki emlékeiből szőtt világa s benne az utókor számára az a nagyszerű folyamat, amelyben a modern irodalom világerzése kialakul.

Nincs más út

Uram, nézd meg a mi kezünket,
Sehes a mi kezünk,
Uram, nézd meg a mi szívünket —
Akaratlan is vétkезünk.

Mint ahogy lépsz csak, levegőt vágss —
Utad mason vezet.
Ha egyszerűen lenni is vágyss,
Törzs szegény emberszíveket.

Hol van az anyagtalan élet,
Hol lelkünk maga van,
Hol a létünk nyugton tenyészhet,
Nem más vérén, s mocsoktalan?

Hogyha levegőt szívss, már elszívss,
Óssz, dússz elemeket;
Más sír helyetted, ha te nem sírss,
Másmak rossz, ami jó neked.

Csak más! Öve élhet az élet,
Mind vérben törtetünk,
Csúf mivoltunknak szennye éget,
Oh, jókká hogyan lehetünk?

Hogyan élhetünk, hogy ne árton,
S mely jónk nem másha vág?
Oh, minden bűnös e világon,
Egymást eszik a tiszta fák.

Sikló halacska, könnyű szárnyas,
Virág, mely int, nevet,
Úgy él csak, hogy élnek árton —
S csak álom itt a szeretet.

Csak álom, hogyha fel nem ütöd
Krisztusnak köpenyét,
És meg nem hal benned az Úrdög,
Mely tölti e föld életét.

Oh, vak lángja a szenvedélynek,
Mely csak áhit butánt!
Míg sírva sír benned a lélek,
Mint angyal vesztett menny után.

Fodor József